

ТЮРКСЬКІ МОВИ

УДК 811.512.161'272

Польова О. С.

Київський національний лінгвістичний університет

ТЮРКСЬКА МІФОЛОГІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО МЕТАФОРИЗАЦІЇ В ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ)

У статті досліджено метафори турецьких політичних діячів, навіяні сюжетами з тюркської міфології. Увагу зосереджено на метафорах, корелятами для яких послуговували міфічні істоти, персонажі та явища природи. Багатий фактичний матеріал дав можливість виокремити метафоричну модель «СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЙСНІСТЬ – це МІФОЛОГІЧНИЙ СВІТ». Аналіз фреймів та слотів у межах моделі показує, що тюркська міфологія впливає на процес формування уявлень турків про навколишню дійсність, важлива роль у якому належить метафорі. У результаті засвідчено, що метафори, навіяні сюжетами з тюркської міфології, можуть мати як позитивні, так і негативні конотації.

Ключові слова: метафора, метафорична модель, політичні промови, джерело метафоризації, конотація, тюркська міфологія.

Постановка проблеми. Міфологія (як невід’ємна частина будь-якої культури) істотно впливає на мову. На думку Л. В. Калашнікової, «міф і мова тісно переплітаються одне з одним, оскільки їм притаманна спільна концептуальна форма – метафоричне мислення» [1, с. 96]. Водночас єдність метафори й міфу полягає в інтуїтивному баченні спорідненості між різними явищами та об’єктами, а також у багатозначності, що потребує не так розуміння, як тлумачення. Використання міфологічних сюжетів (як джерела метафоризації в політичному мовленні) зумовлене можливістю реалізувати інтенції мовця та змодельовати у свідомості реципієнта навколишню дійсність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню метафори (як засобу відображення в мові національної культури) присвятили свої праці такі лінгвісти, як В. А. Маслова [2], А. П. Чудінов [3], К. А. Каша [4], Л. В. Калашнікова [1] та інші вчені. Проте слід зазначити, що тюркська міфологія ніколи не досліджувалася як джерело метафоризації в публічному мовленні турецьких політиків, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Постановка завдання. Основна мета статті – виявити та дослідити метафори, що ґрунтуються

на асоціаціях політиків, суспільно-політичних явищ та процесів із міфічними персонажами, істотами, явищами природи тощо.

Виклад основного матеріалу. У метафорі відбивається не цілісний міф, а міфологема, тобто важливий для міфу персонаж або ситуація [1, с. 38]. Асоціації з міфічними персонажами, істотами, явищами, можуть характеризуватися як позитивними, так і негативними конотаціями, про що свідчать деякі фрейми і слоти в межах метафоричної моделі «СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЙСНІСТЬ – це МІФОЛОГІЧНИЙ СВІТ».

Фрейм 1. Тваринний світ. До цього фрейму входять такі слоти, як «Птахи» та «Звірі і плазуни».

Слот 1.1. Птахи. Міфологія у світогляді турків посідає другорядне місце, на відміну від релігійних вірувань, проте деякі міфологічні уявлення збереглися й дотепер; зокрема ті, що пов’язані зі світом тварин.

У міфології тюркських народів поширений міф про фантастичну істоту Сімург, або Фенікс, короля всіх птахів. У турецькій міфології цей птах відомий як Анка (тур. «Anka/ Zümrüdüanka»). Турецький дослідник Я. Чорухлу стверджує, що птах-фенікс, передбачаючи смерть, спалює

себе у власному гнізді й відроджується з попелу [2, с. 130]. Тому в метафоричному тлумаченні Фенікс, або Анка, символізує вічне оновлення, відродження, безсмертя тощо. Наприклад, депутат Д. Бахчелі порівняв із міфічним птахом Туреччину: «*Türkiye Anka Kuşu gibi küllerinden yeniden doğacaktır*» – «Туреччина відродиться з попелу, як птах Анка/ Фенікс». Таку ж метафору знаходимо у виступі колишнього прем'єр-міністра А. Давутоглу з нагоди річниці битви під Чанаккале: «*Modern Türkiye Cumhuriyeti bir felaketin külleri arasından Anka kuşu gibi yeniden ve daha güçlü bir şekilde doğabilmiştir*» – «Сучасна Турецька Республіка змогла відродитися з попелу цієї трагедії, як птах Фенікс, і стати сильнішою країною». Як бачимо, турецький вислів «Anka Kuşu gibi küllerinden yeniden doğmak» (досл. «заново народитися з попелу, як птах Фенікс») має переносне значення «повністю відродитися, пережити кардинальні зміни».

Дослідник тюркської міфології М. Ураз зазначає, що, крім птаха Анки, чарівним птахом також вважається птах Хумай (тур. «Hüma kuşu»), якого турки часто називають «devlet kuşu» (досл. «державний птах»), або «sennet kuşu» (укр. «райський птах») [3, с. 156]. Водночас Я. Чорухлу додає, що Хумай – це віщий птах, птах щастя, який наділяє могутньою владою людину, на яку він кидає свою тінь [2, с. 132]. У турецькій мові словосполучення «devlet kuşu» (укр. «державний птах») має переносне значення «неочікувана подія», а також є частиною фразеологізму «başınadevletkuşukonmak» (досл. «на голову сів державний птах»), що в метафоричному тлумаченні означає «досягти неочікуваного успіху» [4, с. 37]. Наприклад, у своєму непрямому зверненні до президента Р. Ердогана, на голову якого сіла куріпка під час одного з візитів до м. Різе, депутат Д. Бахчелі сказав: «*Bizi muhatap almış olsaydın, eğer Devlet Bahçeli'yi dinlemiş olsaydın, başına keklik değil, devlet kuşu konardı*» – «Якби ти звернувся до нас, якби послухав Девлета Бахчелі, ти б досягнув успіху (досл. тобі б на голову сіла не куріпка, а державний птах)». У висловленні політика реальний випадок із життя метафоризується, оскільки тут куріпка символізує невдачу, а державний птах – успіх.

У своїй праці М. Ураз також згадує про птаха-стерв'ятника (тур. «akbaba»), який поїдав трупи інших міфічних істот [3, с. 155]. У метафоричному плані зі стерв'ятником часто порівнюють жорстоких людей, здатних убивати й проливати чужу кров [5, с. 687]. Наприклад, депутат Д. Бахчелі називає стерв'ятниками представників інших політичних

партій, які недобросовісно ставляться до виконання своїх обов'язків: «*Akbabalar uçuyor etrafımızda, çakallar geziyor hisarlarımızda*» – «Навколо нас літають стерв'ятники і ходять шакали». А президент Р. Ердоган удається до такої метафори, засуджуючи діяльність терористичних організацій: «*Çevremizde sirtlanlar, üzerimizde akbabalar dolaşırken biz kendi aramızda kavgaya tutuşamayız*» – «Ми не можемо вести боротьбу одне проти одного тоді, як довкола нас ходять гієни і літають стерв'ятники».

Слот 1.2. Звірі і плазуни. У структурі національної когнітивної картини світу етносів Сходу моделлю світу є верблюд (тур. «deve»), оскільки у східній філософії небосхил асоціюється з горбом людського буття [6, с. 47]. Водночас у тюркській міфології верблюд символізує непохитність і мужність [3, с. 146]. У сучасній турецькій мові лексема «deve» входить до складу багатьох сталих виразів, що мають метафоричну природу. Наприклад, критикуючи своїх конкурентів, турецькі політики часто вдаються до фразеологізму «deveyi hamuduyla utmak» (досл. «проковтнути верблюда з усією упряжжю»), що в переносному плані означає «присвоїти чуже, заробити великі статки незаконним шляхом» [3, с. 301]. Отже, тут концепт ЧУЖИЙ актуалізується лексемою «верблюд»: «*AKP iktidarı 4.5 yılda deveyi hamuduyla yutan biryolsuzluk siyasetinin ve hirsinin zebunu oldu*» – «За 4,5 роки влада ПСР сильно захопилася власними амбіціями і корупцією, які допомогли їй чимало заробити (досл. які проковтнули верблюда з усією упряжжю)»; «*Bi 'deveyi hamuduyla yutma' misali her şeyi kendi elinde, iktidarı altında toplamak istiyor*» – «Цей приклад 'присвоєння чужого' (досл. ковтання верблюда з усією упряжжю) хоче тримати все у своїх руках, під своєю владою».

Турки можуть осмислювати поняття кількості як волосину чи вухо верблюда, про що свідчать сталі словосполучення «devede kıl» (досл. «волосина верблюда»), або «devede kulak» (досл. «вухо верблюда»), які мають переносне значення «дуже мало, мізерна кількість» [3, с. 300]: «*Bizim yaptığımız atamalar, bizden önceki dört hükümetin yaptığı atamaların yanında devede kulak kalır*» – «Ті, завдання, які ми виконуємо, – це ніщо (досл. вухо верблюда) порівняно з тими завданнями, які виконали чотири попередні правлячі верхівки»; «*Hatalarımız var ama icraat o kadar yoğun ki bu yoğun kazanımlar yanında hatalar devede kıl olarak bile gözükmüyor*» – «Ми пропускаємо помилок, але наша діяльність настільки продуктивна, що проти цих продуктивних дій наші помилки зда-

ються надзвичайно мізерними (досл. волосиною верблюда)».

У метафоричному плані верблюд може символізувати важку роботу, як у словосполученні «deveye hendek atlatmak» (досл. «гнати верблюда через рів»), тобто «намагатися виконувати надмірно важку роботу»: «*Türkiye sosyalist hareketinin kimi sektörleri Kürt hareketiyle ittifak yapmaktan kaçınmak için deveye hendek atlatırlar*» – «Деякі течії соціалістичного руху докладають максимальних зусиль (досл. женуть верблюда через рів) для того, щоб уникнути створення союзу з курдським рухом»; «*Bir sendikadan çıkıp kendi rızasıyla başka bir sendikaya geçmek için deveye hendek atlatmakl azım*» – «Треба докласти чималих зусиль (досл. гнати верблюда через рів) для того, щоб вийти з одного союзу і за власним бажанням перейти до іншого».

Не менш важливе місце в тюркській міфології посідають міфи про собак. Як стверджує Я. Чорухлу, у деяких тюркських народів собаку (тур. «körek») часто приносили в жертву під час похоронної церемонії, а отже, у тюркській космології ця тварина символізує смерть [2, с. 154]. Тому метафори, ґрунтовані на асоціаціях із собакою, у турецькій мові переважно мають негативні конотації. Наприклад, стало словосполучення «köreğin ağzına kemik atmak» (досл. «кинути собаці кістку»), що має переносне значення «змусити когось замовкнути якоюсь подачкою» [7, с. 566]: «*İktidar işsizliğe deva olmadı, çalışanı işten attı, işyerlerini kapattı, emekliye köpeğe kemik atar gibi zam verdi*» – «Влада не пододала безробіттю, звільнила робітників, закрила підприємства, збільшила виплати пенсіонерам, ніби кинула собаці кістку».

У турецькому політичному мовленні для метафор, ґрунтованих на асоціаціях із мавпою (тур. «таутун»), характерні іронічні й переважно негативні відтінки значень. Я. Чорухлу стверджує, що в уявленнях мусульман мавпа наділена такими якостями, як хитрість, брехливість, непокірність [2, с. 156]. Так, стало словосполучення «üç tauntunu oynamak» (досл. «грати трьох мавп») уживається стосовно брехливих людей, які «вдають, ніби не помічають очевидних речей» [8, с. 446]. Наприклад, ведучи мову про проблему голоду у країнах Африки, Р. Ердоган зауважив: «*Birçok Batılı gelişmiş ülkenin bu tür insani trajediler karşısında üç tauntunu oynadıklarını görüyoruz*» – «Ми бачимо, як багато західних розвинених країн удають, ніби не помічають (досл. грають трьох мавп) таких людських трагедій». А депутат Д. Бахчелі, висловлюючи співчуття

жертвам терористичного акту, сказав: «*Yaşanan her bombalı saldırı üç tauntunu oynayan hükümetin eserdir*» – «Кожна бомбардувальна атака – це робота уряду, який вдає, ніби нічого не відбувається (досл. грає трьох мавп)».

Негативними конотаціями в тюркській міфології наділені асоціації зі зміями (тур. «yılan»), що є символом підлості, ворожості, підступності. Так, президент Р. Ердоган під час виголошення промови, присвяченої проблемі тероризму у світі, сказав: «*Terör örgütlerine doğrudan veya dolaylı kucak açan ülkelere sesleniyorum. Koynunuzda yılan besliyorsunuz. Beslediğiniz o yılan her an sizi de sokabilir*» – «Я звертаюся до країн, які прямо чи опосередковано підтримують терористичні організації. Ви ґрієте змію на грудях. Ця змія, яку ви приґрили, може й вас ужалити в будь-який момент». Тут політик удався до метафори «-in koynunda yılan beslemek» (досл. «приґрити в себе на грудях змію»), що в переносному плані має значення «піклуватися, допомагати людині, яка в майбутньому віддячить злом».

Фрейм 2. Явища й об'єкти природи. Як стверджує Л. К. Текеева, «традиційний світогляд тюрків зорієнтований на виявлення тотожності і подібності з природою. Усвідомлення цієї спорідненості для них було актуальним протягом усього культурогенезу» [9, с. 142]. Тому в турецькій мові асоціації з природними явищами трапляються доволі часто, про що свідчать такі слоти в межах пропонованого фрейму, як «Вода», «Вогонь», «Дерево».

Слот 2.1. Вода. У світовій міфології, зокрема в турецькій, першоелементом і першоджерелом життя є вода (тур. «su»). В архаїчній картині світу багатьох тюркських народів вода поставала у двох іпостасях: проточна вода, або бурхливий потік і струмениста, або стояча вода [10, с. 106]. Тому метафори, ґрунтовані на асоціаціях із водою, можуть характеризуватися як позитивними, так і негативними конотаціями значень.

У деяких легендах і міфах народів Близького Сходу згадується про так зване джерело життя (тур. «abıhayat»), з якого тече жива вода, що дарує вічне життя і молодість [2, с. 183]. Наприклад, колишній прем'єр-міністр Туреччини А. Давутоглу в переносному плані назвав джерелом життя воду, яку Туреччина поставляла на о. Кіпр: «*Bizim yaptığımız Kıbrıslı soydaşlarımıza kendi hakları olan bizim gönderdiğimiz sudur. Bütün Kıbrıs'a, sadece Türklere değil, Rumlara da abı hayat olacaktır*» – «Наше досягнення – це вода, яку ми надіслали нашим співвітчизникам-кіпріотам,

що мають на неї всі права. Вона стане джерелом життя для всього Кіпру, і не лише для турків, а й для греків».

Слот 2.2. Вогонь. У давніх тюрків вогонь уважався найчистішою стихією, яка була здатна очистити й захистити людину від злих духів і хвороб [2, с. 49]. Незважаючи на позитивне значення вогню в міфологічному світогляді тюрків, у турецькому політичному мовленні трапляються метафоричні вирази з яскраво вираженим негативним значенням. Наприклад, у промовах деяких турецьких політиків знаходимо метафору «-i ateş çemberine atmak» (досл. «кинути щось/ когось у коло вогню»), що образно означає «наразити когось на небезпеку, перетворити щось на руїни» тощо: «ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıtması bölgeyi ateş çemberine atacak» – «Якщо Америка визнає Єрусалим столицею Ізраїлю, це наразить регіон на небезпеку (досл. кине в коло вогню)»; «Bu ülkeyi Irak, Suriye gibi ateş çemberi ne etmek isteyenlere biz yol verir miyiz?» – «Чи поступимося ми тим, хто хоче перетворити цю країну на руїни (досл. кинути в коло вогню) так само, як Ірак і Сирія?».

Такі конотації характерні для аналогічного словосполучення «ateş çemberine dönüşmek» (досл. «перетворитися на коло вогню»), що в переносному плані має значення «опинитися у стані розрухи, перетворитися на руїни»: «Bölgemize bakınız, adeta ateş çemberine dönmüştür» – «Погляньте на наш регіон, він майже перетворився на руїни (досл. на коло вогню)»; «Etrafımız ateş çemberine dönmüştür, komşu ülkeler kan gölüne, bomba diyarına dönmüştür» – «Усе навколо нас перетворилося на розруху (досл. на коло вогню), а сусідні країни перетворилися на озера крові і землі бомб».

Слот 2.3. Дерево. У міфологічних уявленнях давніх тюрків образом священного культу було дерево (тур. «ağaç»), що вважалося символом життя, праматір'ю всіх людей, племен, народів [11, с. 38]. Тому процеси вирубування, висихання дерев й опадання листя в ме *kemedede mi yargılansın, askeri mahkemede mi yargılansın?*

(...) Ağacın yaprağını yıkasan ne olur, yıkatasan ne olur? Ağacın kökünü çürütmüşsek kökü» – «Військових треба судити в цивільному суді чи у воєнному? (...) Що зміниться, якщо помити листя дерева? У нього все одно трухляве коріння». У висловленні політика дерево символізує Збройні сили, а трухляве коріння – недосконалість військової системи Туреччини.

Лідер Партії націоналістичного руху Д. Бахчелі порівняв із деревом турецький референдум, що пройшов 16-го квітня 2017 року: «*Yaprak döken ağaç ağlamaz! Bilir ki, baharla beraber yeniden yeşerecektir. Fakat 16 Nisan'da tel tel dökülenler bir daha yükselmeyecektir*» – «Дерево, що скинуло листя, не плаче! Воно знає, що знову розквітне з приходом весни. Але те листя, що опало 16-го квітня, не зможе знову вирости». Такі асоціації депутата Д. Бахчелі свідчать про його невдоволення результатами референдуму, оскільки опале листя і безлисті дерева часто символізують втрату чогось, недосконалість, занедбаність тощо, як в іншому висловленні політика: «*Biliyorum, eğitim sistemi yaprak dökmüş, kökü kurumuş ağaç gibidir*» – «Я знаю, що система освіти подібна до безлистяного дерева з висушлим корінням».

Висновки і перспективи. Як показав аналіз фактичного матеріалу, метафорична модель «СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЙСНІСТЬ – це МІФОЛОГІЧНИЙ СВІТ» виявилася надзвичайно продуктивною, що свідчить про вагомий вплив міфології на процес категоризації навколишньої дійсності представниками турецького етносу. Фрейм Тваринний світ виявився більш продуктивним, ніж фрейм Явища й об'єкти природи, проте асоціації з тваринами часто мають негативні конотації в турецькій мові (особливо з такими тваринами, як верблюд, собака, мавпа і змія) і в переносному плані символізують підступність, підлість, брехливість і зло. **Перспективи досліджень** полягають у більш детальному вивченні культурно-специфічних метафор у промовах турецьких політиків й аналізі впливу на формування світоглядних орієнтирів турків.

Список літератури:

1. Калашникова Л. В. Метафора и миф. Метафорическое мышление. Филологические науки. Вопросы теории и практики. №1 (3). Тамбов: Грамота, 2009. С. 96–98.
2. Маслова В. А. Лингвокультурология. Москва: Академия, 2001. 183 с.
3. Чудинов А. П. Очерки по современной политической метафорологии. Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет, 2013. 176 с.
4. Каша К. А. Тюркська міфологічна лексика як фрагмент мовної картини світу: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.13. Київ, 2012. 23 с.
5. Çoruhlu Y. Türk mitolojisinin ana hatları. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002. 237 s.
6. Uraz M. Türk mitolojisi. İstanbul : Düşünen Adam Yayınları, 1994. 344 s.

7. Ağaçay M. A. Türkçede mecazlar sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1949. 280 s.
8. Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970–1980): в 11 томах / [ред. колег. І.К. Білодід]. Т. 9: С / [ред. І. С. Назарова, О. П. Петровська, Л. Г. Скрипник]. Київ: Наукова думка, 1978. 917 с.
9. Джелилов А. А. Фразеологические единицы с компонентом «deve» в крымскотатарском и турецком языках. Культура народов Причерноморья. Симферополь, 2011. Вып. № 199. С. 46–49.
10. Большой турецко-русский словарь / [ред. А. Н. Баскаков, Н. П. Голубева, А. А. Кямилаева и др.]. 2-е изд. Москва: Русский язык, 1977. 950 с.
11. Çelikkanat D. AtasözleriveDeyimler Sözlüğü. İstanbul: Gün Yayıncılık, 2006. 464 s.
12. Текеева Л. К. Анимистические представления тюркоязычных народов Северного Кавказа. Вестник Томского государственного университета. 2016. № 6 (44). С. 140–143.
13. Голикова Т. А. «ЙЕР-СУ» как базовый концепт тюркской картины мира. Экономика. Право. Лингвистика. Москва, 2008. Вып. 3 (№ 15). С. 101–107.
14. Таптыгов А. С. Мифологические топонимы, сформировавшиеся на основе культов дерева и горы на территории Азербайджана. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». 2010. Т. 23 (62). № 3. С. 37–42.

ТЮРКСКАЯ МИФОЛОГИЯ КАК ИСТОЧНИК МЕТАФОРИЗАЦИИ В ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕЧАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКА)

В статье исследованы метафоры турецких политических деятелей, навеянные сюжетами из тюркской мифологии. Внимание сосредоточено на метафорах, коррелятами для которых послужили мифические существа, персонажи и явления природы. Богатый фактический материал позволил выделить метафорическую модель «ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ – это МИФОЛОГИЧЕСКИЙ МИР». Анализ фреймов и слотов в рамках модели показывает, что тюркская мифология оказывает значительное влияние на процесс формирования представлений турков об окружающей действительности, важная роль в котором принадлежит метафоре. В результате засвидетельствовано, что метафоры, навеянные сюжетами из тюркской мифологии, могут иметь как положительные, так и отрицательные коннотации.

Ключевые слова: метафора, метафорическая модель, политические речи, источник метафоризации, коннотация, тюркская мифология.

TURKIC MYTHOLOGY AS A SOURCE OF METAPHORIZATION IN POLITICAL SPEECHES (BASED ON THE TURKISH LANGUAGE)

The article explores metaphors of the Turkish politicians, inspired by the plots from the Turkic mythology. In particular, attention is focused on metaphors, the correlates of which were mythical creatures, characters and natural phenomena. The rich factual material made it possible to distinguish such a metaphorical model as “SOCIO-POLITICAL REALITY is a MYTHOLOGICAL WORLD”. The analysis of frames and slots within the metaphorical model shows that Turkic mythology has a significant influence on the Turkish representation of reality, an important role in which belongs to metaphors. As a result, it was testified that metaphors inspired by the plots from the Turkic mythology can have both positive and negative connotations.

Key words: metaphor, metaphorical model, political speeches, source of metaphorization, connotation, Turkic mythology.